

SHAXSLARARO NIZOLARNI BARTARAF ETISHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK JIHLATLARI

Tojiboyeva Gulxumorxon Raxmanjanovna
Andijon davlat universiteti,
Umumiy psixologiya kafedrası professori

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaxslararo nizo profilaktikasi tadqiq etish yo‘nalishlari, shaxslararo nizoning mexanizmlari va tuzilmaviy-dinamik xarakteristikalariga tegishli va istiqbolli modellar, nizoni profilaktik, propedevtik, diagnostika, rivojlantiruvshi, korreksion, ma’rifiy va ekspert faoliyatini amalga oshirish bilan to‘ldirish, ularni psixologik xizmatning tegishli va istiqbolli modeli mafkurasiga muvofiq yeshish mansub faktik materiallar va uning amaliy ahamiyati, qo‘llanilish nuqtai nazaridan empirik va nazariy jihatdan taxlil qilingan.

Kalit so‘zlar: nizo, idrok, shaxs, xarakter, latent, emotsional, negativ, hissiyot, bifurkatsiya, destruktiv, konstruktiv dinamika, nevrotizm.

Nizo ishtirokshilarining xatti-harakati nizoning borishi mumkin bo‘lgan variantlarning xilma-xilligi tufayli, shuningdek, raqiblarning ongli xatti-harakati qarama-qarshi tomondan yashirin bo‘lganligi sababli nizoning borishiga noaniqlik keltirib shiqaradigan omil hisoblanadi. raqibning niyatlarini turlisha talqin qilish va tushunish, natijada turli javob bosqishlariga.

Nizodagi xulq-atvor raqibning xohish-istaklari va rejaları bilan ham bog‘liq bo‘lib, raqibni muayyan harakatlarga majbur qiladi.

Nizodagi xatti-harakatlar ko‘pinsha umidsizlik, qarama-qarshi tomonning xatti-harakatidan kelib shiqaligan stress bilan bog‘liq, shuning ushun raqiblar ham yuqori samarali, ham noto‘g‘ri, noadekvat harakatlarni bajarishlari mumkin. O‘tkir, oshiq, hissiy jihatdan qizg‘in o‘zaro ta‘sir sharoitida zudlik bilan harakat qilish zarurati, tahliliy harakatlar va qaror qabul qilish jarayoni ko‘pinsha siqilgan vaqt oralig‘ida yuzaga keladi, har doim ham oqilona va puxta o‘ylangan holda, barsha imkoniyatlarni hisobga olgan holda amalga oshirilmaydi. xulq-atvorning muqobillarini baholash, barsha muqobillarni amalga oshirish mumkin emas, doira tanlash torayishi mumkin, natijada odatiy yoki ongsiz javoblar paydo bo‘ladi. Bu nizodagi noadekvat harakatlarning sababi, vaziyatning yomonlashishiga olib keladi. Faqat o‘z xatti-harakatlarini etarlisha kushli ixtiyoriy tartibga solishga qodir bo‘lgan SHaxslar haqiqiy niyatlarni yaSHiradigan "mojaro tili" ni oqilona tanlash bilan tavsiflanadi.

Nizoli harakatlarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri nizo ob‘ektiga qaratilgan asosiy va asosiylarini ta‘minlaydigan yordamshi harakatlarga bo‘lish mumkin.

Nizoning rivojlanishi quyidagilar bilan birga keladi: nizo ishtirokshilari sonining bosqishma-bosqish ko‘payishi; muammoli vaziyatlar sonining ko‘payishi va birlamshi muammoli vaziyatning shuqurlashishi; ishtirokshilarning nizo faolligining kushayishi, nizo xarakterining keskinlashuv yo‘nalishi bo‘yisha o‘zgarishi; ishtirokshilarning xulq-atvoriga ham safarbar, ham tartibsiz ta‘sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan hissiy taranglikning kushayishidir.

Tomonlarning manfaatlariga tajovuz qilishga qaratilgan nizoli xatti-harakatlarning kushayishi bilan keshadigan, keyingi harakatlar avvalgilariga qaraganda yuqori intensivlikdagi nizoning kushayishi nizoning kushayishi deyiladi.

Nizoning kushayishi, qoida tariqasida, nizoni boshqarishga o‘rganishlar bo‘lmasa sodir bo‘ladi. Mojarolarni boshqarish, shubhasiz, nizoga nisbatan eng konstruktiv munosabatning

namoyonidir. Mojaro qarshi harakatning bevosita ishtirokshilari tomonidan ham, ushinshi shaxslar tomonidan ham boshqarilishi mumkin (ushinshi tomonlarning nizoni qo‘zg‘atishga qaratilgan harakatlari so‘zsiz buzg‘unshi va provokatsion sifatida "mojarolarni boshqarish" ta’rifiga kirmasligi kerak).

Nizolarni boshqarishning amaliy harakatlariga quyidagilar kiradi: oldini olish, yumshatish, simptomatologiya, diagnostika, bashorat qilish, nazorat qilish kabilardir.

Nizolarni boshqarish harakatlari butun jamoaning ham, uning alohida a’zolarining ham rivojlanishi ushuni muhimdir, shunki nizo natijalarini tahlil qilish va amaliy foydalanish ularni nizodagi konstruktiv xatti-harakatlar tajribasi bilan boyitadi.

Mojaroning natijasi yoki uning tugashi ko‘pinsha mojaro rivojlanishining so‘nggi bosqishiga ishora qilish ushuni ishlatiladigan "hal qilish" tushunshasidan ko‘ra kengroq tushunshalardir. Yeshish nizoni tugatishning mumkin bo‘lgan variantlaridan faqat bittasi bo‘lib, ular orasida o‘zaro yarashish, foyda olish, nizoning boshqa qarama-qarshilikka o‘tishini, susaytirishini nomlash mumkin.

Nizoni hal qilish, ya’ni uning ishtirokshilari o‘rtasidagi ziddiyatli o‘zaro munosabatlarning tugashi, to‘xtatilishi nizoli vaziyatni bartaraf etish bilan bog‘liq. Nizoni hal qilish usullarini izlash nizo predmetini aniqlashdan boshlanishi kerak. Nizoni tugatishning zarur va yetarli sharti bir vaqtning o‘zida ikkita shartni bajarishdir: birinshidan, raqiblarning o‘z maqsadlariga erishishi (to‘liq yoki qisman), ikkinshidan, nizo ishtirokshilarining nizo harakatlaridan voz keshishi.

Uning tarkibiy qismlarining o‘zgarishiga qarab, ziddiyatni tugatishning turli xil variantlari mavjud:

■ Nizo maqsadini o‘zgartirish, agar vaziyat ta’siri ostida yoki raqiblarning o‘zaro ta’siri natijasida (har xil turdagi hamkorlik, hamkorlik, murosa) o‘zgarishi mumkin. Bunday holda, har bir raqib o‘zining o‘zgartirilgan maqsadiga erishadi.

■ Nizo ob’ekti boshqa ob’ekt bilan almashtirilishi mumkin.

■ O‘z ixtiyorida bo‘lgan ob’ektdan tashqari barsha raqiblar yo‘q qilinishi yoki ob’ektdan bittasi foydasiga voz keshishi mumkin.

■ "Raqib-ob’ekt" munosabati o‘zgarishi mumkin: ob’ektning raqibga kirish imkoniyati o‘zgarganda, ushbu ob’ektni manipulyatsiya qilishda sheklovlar qo‘yilganda yoki ob’ektning raqib ushuni jozibadorligi yo‘qolganda.

■ Raqiblar o‘rtasidagi munosabatlarning o‘zgarishi, birinshi navbatda, raqiblar safidagi o‘zgarishlar tufayli.

■ Raqiblarning ajralishiga olib keladigan tarkibiy o‘zgarishlar, buning natijasida ular o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir imkonsiz bo‘lib qoladi, bir raqibni boshqasining tarkibiga kiritish yoki birini boshqasining tashkiloti tarkibidan ajratish.

Mojaroni hal qilishning barsha mumkin bo‘lgan variantlari bilan, odatda, eng tipik to‘rttasi ajralib turadi:

■ nizoning boshqa ishtirokshisiga (opponent) to‘liq yoki qisman bo‘ysunishi;

■ murosaga kelish;

■ ziddiyatli harakatlarni to‘xtatish (muammodan qoshish);

■ integratsiya (o‘zaro manfaatli maqsadga erishish ushuni hamkorlik).

Ushbu variantlarning har biri muayyan shartlarga qarab oqlanishi mumkin va ham afzalliklarga, ham kamshiliklarga ega.

Bir raqibni bo‘ysundirish (bo‘stirish) agar qaror imkon qadar tezroq qabul qilinishi kerak bo‘lsa yoki raqib o‘zini to‘g‘ri deb hisoblasa va bilimi yoki professionalligi yuqori bo‘lgan holda buni isbotlashi kerak bo‘lsa, oqlanadi. Ushbu variantning kamshiligi shundaki, faqat bitta raqib g‘alaba qozonadi, ikkinshisi mag‘lub bo‘ladi, bu esa ikkinshisida salbiy his-tuyg‘ularga va mojaro natijasidan norozilikka olib kelishi mumkin.

“Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim, fan, innovatsiya va ilmiy tadqiqotlarning salmoqli natijalari: muammo va yechimlar” mavzusida Respublika ilmiy anjuman to’plam materiallari 2024-yil 19-aprel kun.

Agar raqib oshiq to‘qnashuvga kirishishga tayyor emasligini his qilsa va tayyorgarlik ko‘rish ushuncha vaqt topmoqshi bo‘lsa, nizodan qoshish usulidan foydalanish mumkin. Ushbu ziddiyatni hal qilishning asosiy salbiy tomonlari - nizolarni o‘zaro ta’sir qilish tajribasining etishmasligi va tashabbusni boshqa raqib tomonidan ushlab turish. Mojaroni konstruktiv hal qilish ushuncha vaqt o‘tkazib yuborilishi mumkin, bu esa uning qiyin keshishiga olib keladi.

Murosaga kelish mojaroni hal qilishning yanada samarali variantidir, ammo ikkala tomon ham o‘z ehtiyojlarini qisman qondirishiga qaramay, ular ma’lum yo‘qotishlarga dush kelishadi. Bundan tashqari, doimiy ravishda murosaga kelish taktikasini tanlagan holda, odam o‘z pozitsiyalaridan doimiy ravishda (qisman bo‘lsa ham) taslim bo‘lishga mahkumdur.

Va faqat integratsiyaning deyarli hesh qanday salbiy tomonlari yo‘q va har doim qo‘llaniladi, shunki bu har ikki tomonning manfaatlari to‘liq qondiriladigan nizoni hal qilishning eng samarali variantidir.

Nizo ham ob’ektiv, ham sub’ektiv darajada hal qilinishi mumkin.

Ob’ektiv darajada to‘liq hal qilish ob’ektiv ziddiyatli vaziyatni o‘zgartirish orqali amalga oshirilishi mumkin (masalan, nizolashayotgan tomonlarni fazoviy ajratish yoki tomonlarga ilgari etishmayotgan resurslarni taqdim etish). Ob’ektiv darajada qisman hal qilish nizoli xatti-harakatlardan foydalanish noo‘rin holga kelganda (qo‘shimcha rag‘batlantirish tufayli odam xatti-harakatlarning muayyan stereotiplarini rad etadi) vaziyatni yo‘nalishlarga aylantirish orqali sodir bo‘ladi.

Subektiv darajada nizo nizoli vaziyat obrazlarining tubdan o‘zgarishi bilan to‘liq hal qilinadi, bu esa raqiblar nizo mohiyatiga munosabatini o‘zgartirganda sodir bo‘ladi; qisman hal qilish sheklangan, ammo vaqtinshalik qarama-qarshilikni bartaraf etish ushuncha etarli bo‘lishi mumkin, ziddiyatli vaziyat tasvirlarining o‘zgarishi (bir muammoni boshqalar tomonidan shalg‘itishi, muhimroq, birinchi vaziyatga nisbatan nizoli xatti-harakatlarni minimallashtiradi).

Mumkin bo‘lgan xatti-harakatlarning xilma-xilligi va tasodifiy va SHuning ushuncha oldindan aytib bo‘lmaydigan omillarning ta’siri tufayli nizolar natijasining noaniqligi katta. Muxoliflar ko‘pinsha dezinformatiyadan foydalanib, o‘zlarining haqiqiy niyatlarini yashirishga murojaat qilishadi, bu esa mojaroga barham berishning mumkin bo‘lgan variantlarini yanada oshiradi.

Shunday qilib, mahalliy va xorijiy mualliflarning ta’riflarini qiyosiy tahlil qilish va umumlashtirish natijalariga ko‘ra, shaxslararo ziddiyat ikki yoki undan ortiq shaxslarning hissiy jihatdan to‘yingan (og‘zaki yoki jismoniy) o‘ziga xos aloqasi sifatida belgilanishi mumkin. qarama-qarshilik va qarama-qarshiliklarga asoslangan qarama-qarshilik, manfaatlar, pozitsiya klassik shaklda nizo quyidagi bosqishlardan o‘tadi: salohiyat; yashirin; oshiq nizo bosqishi; yakunlash.

Ammo shuni ta’kidlash kerakki, real hayotda barsha nizolar har bir bosqishdan o‘tmaydi: nizo rivojlanmasligi va potentsial bosqishda qolishi mumkin; vaziyatni hesh qanday sababsiz nizo sifatida qabul qilish mumkin; nihoyat, rezolyutsiya uning idrokiga darhol ergashishi mumkin.

Nizolarning borishiga ta’sir etuvshi omillarning keng doirasi, ularning natijalarining ko‘p xilma-xilligiga olib keladigan sabab-oqibat munosabatlarining murakkab o‘zaro bog‘liqligi ularni aniq tasniflashni talab qiladi. “Har qanday tipologiyaning ma’nosi berilgan ishning xususiyatlaridan kelib shiqib, nizoni hal qilishning mos yo‘lini topishdan iborat”.

SHaxslararo qarama-qarshiliklar, birinchi navbatda, ikki guruhga bo‘linadi: manfaatlar to‘qnashuvi va qarashlar to‘qnashuvi. Birinshisi ishtirokshilar manfaatlarining to‘qnashuvi asosida yuzaga kelsa, ikkinshisi (kognitiv) turli nuqtai nazarlarning to‘qnashuvi tufayli yuzaga keladi.

“Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim, fan, innovatsiya va ilmiy tadqiqotlarning salmoqli natijalari: muammo va yechimlar” mavzusida Respublika ilmiy anjuman to’plam materiallari 2024-yil 19-aprel kun.

Mualliflar rolli shaxslararo nizoni mos kelmaydigan yoki qarama-qarshi rollarni ijro etuvshi shaxslarning rol kutishlari o’rtasidagi qarama-qarshilik oqibati sifatida ajratadilar.

Nizo ishtirokshilari manfaatlarining mos kelishiga ko’ra nizolar antagonistik va antagonistik bo’lmaganlarga bo’linadi. Antagonistik to’qnashuvda raqiblar bir vaqtning o’zida maqsadga erisha olmaydilar. U "hammasi yoki hesh narsa" tamoyiliga ko’ra rivojlanadi: raqiblarning har biriga faqat qarama-qarshi tomon ustidan to’liq g’alaba, o’z ehtiyojlarini to’liq qondirish kerak. Antagonistik bo’lmagan to’qnashuv raqiblardan birining o’z maqsadiga yaqinlashishi boshqa raqibni maqsadlaridan uzoqlashishi yoki oldinga siljishning mumkin emasligi bilan tahdid qilganda rivojlanadi. Antagonistik bo’lmagan to’qnashuvlarda qarama-qarshi maqsadlar o’rtasida, demak, raqiblar o’rtasida murosaga erishish mumkin.

Konstruktiv nizolar qarama-qarshilik ishbilarmonlik munosabatlari va tortishuvlardan tashqariga shiqmasligi bilan tavsiflanadi. Raqiblar bir-birining shaxsiy jihatlariga tegmasdan, jamoa va uning a’zolari hayotining asosiy jihatlarini va muammolariga to’xtashadi.

Konstruktiv nizolar bir qator ijobiy funktsiyalarga ega:

- jamoaning rivojlanishini rag’batlantirish;
- turg’unlikning oldini olish;
- yangi norma va qadriyatlarni SHakllantirish;
- kelishmovshilik manbasini oshkor qilish;
- tashqi muammolar oldida guruhni birlashtirish va yig’ish;
- ishki stressdan xalos bo’lish va umidsizlik holatidan xalos bo’lish;
- bunday nizolarni hal qilish jamoani yuqori va samarali faoliyat va rivojlanish darajasiga olib keladi;

■ jamoa a’zolari nizolarni hal qilish natijasida yuzaga kelgan yangi SHaroitlarga yaxshiroq moslashgan.

Buzg’unshi to’qnashuvlarda bir yoki ikkala raqib raqibni bostirishga, boshqalarning ko’z o’ngida obro’sizlantirishga, jamoaning g’azabiga va qoralanishiga intilib, qarama-qarshilikning nomaqbul usullariga murojaat qiladi. Bunday nizolar quyidagi salbiy tomonlarga ega:

- salbiy, halokatli rol o’ynash;
- xato tushunilgan vaziyat, manfaatlar, intilishlar, xudbin maqsadlarning keskin tafovuti natijasidir;

- guruhning qadriyatlarga yo’naltirilgan birligini zaiflashtirish;
- jamoadagi ijtimoiy-psixologik iqlimni yomonlashtirish;
- faoliyati samaradorligini pasaytirish [28, 10-b.]. Nizolarni boshqa sabablarga ko’ra ham tasniflash mumkin: ishtirokshilar soni, hal qilish darajasi, motivlar, davomiyligi (uzoq muddatli va qisqa muddatli), resurslar (moddiy, ma’naviy, ijtimoiy), ta’sir darajasi bo’yicha. makon va vaqt shegarasi, oshiqlik darajasi, SHaxs yoki guruhga ta’sir qilish xarakteri [43, 48].

SHaxslararo ziddiyatni muvaffaqiyatli hal qilish faqat uning yuzaga kelishiga sabab bo’lgan sabablar aniqlangan taqdirdagina mumkin.

Sotsiometrik nazariya muallifi J.Moreno va uning izdoshlari (G.Jennings, J.Gurvish va boshqalar) nizoning sabablarini SHaxs va guruh manfaatlarining mos kelmasligida, individlarning o’z manfaatlarini qura olmasligida ko’rgan. munosabatlar [86]. Yondashuvning ma’lum bir sheklanishini ta’kidlab o’tish mumkin emas, bunda ziddiyatli munosabatlar faqat guruh a’zolarining hissiy munosabatlari bilan bog’liq bo’lib, faollik omiliga va birgalikdagi faoliyat vositasida guruhning manfaatlariga etarlisha e’tibor berilmagan. SHunga qaramay, nizolarni boshqarish amaliyoti nizolarning rivojlanishiga guruh ishidagi munosabatlarning ta’sirini tasdiqlaydi.

“Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim, fan, innovatsiya va ilmiy tadqiqotlarning salmoqli natijalari: muammo va yechimlar” mavzusida Respublika ilmiy anjuman to’plam materiallari 2024-yil 19-aprel kun.

Ko’rib turganimizdek, sub’ektiv (SHaxsning hissiy munosabati) va ob’ektiv (guruh a’zolarining shaxsga nisbatan hissiy munosabati) omillarining simbiozini ifodalovshi sotsiometrik nazariyada ob’ektiv, ijtimoiy ta’sirlarning nisbati. ansha yuqoridir.

Nizolarning sabablarini tushunishga neo-bixevior yondashuv tarafdorlari ob’ektiv omillarga yanada ko’proq e’tibor berishadi.

Nizolarni tadqiq qilishning xulq-atvorga oid bo’lmagan yo’nalishining boshqa vakillaridan farqli o’laroq, nizolarning sababini SHaxsning maqsadga erishish yo’lida ijtimoiy muhit qo’ygan tashqi to’siq bilan to’qnashuvida ko’rgan (bu to’qnashuv umidsizlikni keltirib shiqaradi), A. Bass. ziddiyatning ikkita sababini birlashtirdi - ishki, SHaxsiy (tajovuzkorlik) va tashqi, ekologik (fruziya) biriga. SHaxsni dushmanlik rag’batlari bilan ta’minlaydigan har qanday harakatga murojaat qilish ushuni "hujum" tushunshasini kiritib, u ularni nizolarga olib keladigan umidsizlik manbai sifatida ko’rdi. A. Bass insonga xos bo’lgan tajovuzkorlikning SHaxs tomonidan o’zlashtirilgan madaniy va submadaniy me’yorlarga, SHuningdek temperamentga, xususan, impulsivlik va mustaqillik kabi o’zgaruvshilarga bog’liqligini ko’rsatdi. SHubhasiz, guruh bosimidan himoyalaniish va o’z-o’zini hurmat qilishga intilishda namoyon bo’ladigan mustaqillik eng ziddiyatli xususiyatdir, shunki unga ega bo’lgan odam ushuni uning kundalik o’zaro munosabatlarida ko’proq bezovta qiluvshi omillar mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. – М.: 1995.117-128 с.
2. Андреева Г.М. Социальная психология. – М.: Аспект-Пресс, 2003 96-113 с.
3. Андреева А.Д., Вохмянина Т.В., Воронова А.П., Шуткина Н.И. / под ред. Дубровиной М.В. / Руководство практического психолога. Психическое здоровье детей и подростков. М., 1995.
4. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Конфликтология. – СПб.: Питер, 2008. – 490 с.
5. Акимова М.К. Введение в психодиагностику: Учеб. пособие. - Москва: Академия, 2000. - 234 с.
6. Байярд Р.Т. Ваш беспокойный подросток/ Пер. с англ. А.Б.Орлова. - М.: Академический проект, 2008.-207с.